

KUR'ÂN'DA VEFÂ KAVRAMININ ETİMOLOJİK VE SEMANTİK TAHLİLİ

ETYMOLOGICAL AND SEMANTICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF WAFÄ' IN THE QUR'AN

Geliş Tarihi: 12.12.2021 Kabul Tarihi: 25.05.2022

✉ ASLAN ÇİTİR

DR.

KONYA İL MÜFTÜ YRD.

orcid.org/0000-0002-5345-8512

aslancitir@gmail.com

ÖZ

Vefâ kelimesi ve türevleri Kur'ân'da altmış sekiz âyette geçmektedir. Bazı âyetlerde ahit, akit, hesap, amel, kesb, ecir sözcükleriyle zikredilmiştir. Ahit ve akit kavramıyla bağlantılı olduğu âyetlerde Allah'a, insanlara verilen söze sadakat göstermeyi kapsamaktadır. Bu ahde vefâ; tevhid itikadına, Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in müjdelenmesine, insanların meşru haklarına ilişkin verilen sözleri eda etmeye şâmilidir. Meşru olmayan hususlarda verilen sözlere sadakat göstermek doğru değildir. Hesap, amel ve kesb kelimesiyle zikredilen âyetlerde Allah'ın ahirette hesapları tastamam göreceğine, dünyada da hakların tastamam verileceğine işaret etmektedir. Bu kelimeler hem ahirete hem de dünyaya tealluk eden sözcüklerdir. Ecir kelimesi ise hiç kimsenin haksızlığa uğratılmadan iman ehlinin cennete, küfür ehlinin cehenneme dâhil edileceğine hâvî olarak sadece ahirete tahsis edilmiştir. Vefâ ve türevleri her şeyde kemâlâtı, mükemmelliği, ihsanla cemedilmiş adaleti, lütufla ziyade mükâfâtı ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Ahit, Akit, Ahde Vefâ.

ABSTRACT

The word wafâ' and its derivatives appear in approximately sixty-eight verses in the Qur'an. In some verses, it is mentioned with the words covenant, contract, reckoning, deed, kasb, reward. In the verses that it is related to the concept of covenant and contract, it includes showing loyalty to Allah and the promise given to people. The concept "honoring the covenant" includes fulfilling the promises made regarding the tawhid, the heralding of the Qur'an and the Prophet Muhammad and the legitimate rights of people. It is not viable to be faithful to promises made on illegitimate matters. The verses mentioned with the words reckoning, deed and kasb indicate that Allah will make the reckoning completely in the hereafter and that the rights in this world will be given in full. These words are the words that refer to both the hereafter and the world. The word reward is reserved only for the hereafter, meaning that the people of faith will end up in Paradise and the people of disbelief will end up in Hell without anyone being wronged. Wafâ' and its derivatives mean maturity, perfection, justice combined with benevolence, grace and excessive reward.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Covenant, Contract, Honoring the Covenant.

SUMMARY

The word of wafa' is associated with many areas of human and social life. As a moral value, it corresponds to many areas of life such as social, economic and education. In addition, the concept of honoring the covenant covers many matters such as the protection of orphans' rights, the preservation of property, progeny, religion, death, the protection of human rights, the communication of mankind with other people and creatures as well as its relationship with Allah, prophethood, and revelation.

The word of wafa'; has taken its place in the Qur'an as a concept that builds moral, economic, social life, tawhid and justice. With the concept of wafa', the Qur'an aims to eliminate usury, bribery, oppression, theft, riba, deception, extortion, bribery, rebelliousness, stubbornness, and defeatism, and aims to fulfill the measure/weighing with justice.

In the verses that it is related to the concept of covenant and contract, it includes showing loyalty to Allah and the promise given to people. The concept "*honoring the covenant*" includes fulfilling the promises made regarding the tawhid, the heralding of the Qur'an and the Prophet Muhammad and the legitimate rights of people. It is not viable to be faithful to promises made on illegitimate matters. The verses mentioned with the words reckoning, deed and kasb indicate that Allah will make the reckoning completely in the hereafter and that the rights in this world will be given in full. These words are the words that refer to both the hereafter and the world. The word reward is reserved only for the hereafter, meaning that the people of faith will end up in Paradise and the people of disbelief will end up in Hell without anyone being wronged. Wafa' and its derivatives mean maturity, perfection, justice combined with benevolence, grace and excessive reward. This word means "to perform on time, to complete, to be sufficient, to pay the full amount, to honor the covenant, to remunerate, to pay off the debt, to measure/weigh perfectly, to fulfil a vow, to die, to take one's life, the most honorable, and perfect."

The word of wafa' includes matters such as not harming

people in the field of economics, such as material and wealth, not usurping the right, not cheating (al-Mutaffifin 83/1-3). There are two situations, namely buying and selling, in granting the right specified in the verses: *“Woe to the defrauders! Those who, full measure ‘when they buy’ from people, but give less when they measure or weigh for buyers.”* In both these cases, it has been pointed out that being moderate/balanced and seeking justice are essential in preserving rights to the extent of ability.

Orphan children constitute the weakest link of the society in protecting their property, wealth, life and rights (al-An'am 6/152) The verse refers to the word fidelity regarding the protection of orphans' rights with a just approach: *“And do not come near the wealth of the orphan—unless intending to enhance it—until they attain maturity. Give full measure and weigh with justice.”* In this verse, Allah has completed the just approach to the property and rights of the orphan child with the concept of wafa'.

The Qur'an mentions the wafa' concept with the Word covenant on many occasions. In these verses, honoring the covenant has been interpreted as showing loyalty to the covenant and fulfilling it. The concepts of covenant and wafa' in the verses generally include the observance of justice in the fulfillment of the promise. In this context, it is important to examine the verses in the Qur'an in which the covenant and wafa' are mentioned together. It is stated that the commitment to the contract is general and covers all kinds of contracts made verbally or in writing.

The concept of wafa' is mentioned in two verses (al-Hajj 22/29; al-Insan 76/7) with the word nazr, which means vow, and it is ordered that the dedicated nazr be fully fulfilled: *“Then let them groom themselves,¹ fulfil their vows, and circle the Ancient House.”* (al-Hajj 22/29).

In short, wafa' and its derivatives mean, from an etymological and semantic perspective, “to complete, to reach maturity, to do chase for perfection in every matter.

GİRİŞ

Vefâ kelimesi, insan ve toplum hayatının birçok alanıyla bağlantılıdır. Ahlâkî değer olarak ictimâî, iktisâdî ve eğitim gibi insan ve toplum hayatının birçok alanına tekâbül etmektedir. Ayrıca ahde vefâ gösterme, toplumun en zayıf halkalarından biri olan yetimlerin hakkının, insan haklarının, malın, neslin, dinin korunması, insanın hem cinsleri ve diğer yaratılanlarla irtibatı ve Allah, risâlet ve vahiyle ilişkisi, dünya hayatının tamamlanmasını ihtiva eden ölüm gibi birçok hususu kapsamaktadır.

Bu kelime en geniş perspektifte etimolojik olarak *Lisânü'l-'Arab*'da ele alınmış, Arap şiirinden teşekkül eden beyitlerle izah edilmiştir.¹ Bu araştırmada âyetlerde vefâ kelimesiyle birlikte kullanılan sözcükler incelenmiştir. Bu sözcüklerden ahit ve akit kavramları birbirlerinin yerine kullanılmasına istinaden mana birliği olması, birbirlerini tefsir etmeleri nedeniyle ele alınmıştır.

Vefâ kelimesinin Kur'ân'daki tüm kullanımlarını kapsayan, bu kelimenin analizini yapan bir araştırma makalesine ya da akademik teze ulaşılmasına binâen bu konu gündeme alınmıştır. Ahde vefâya ilişkin insanın ilişkilerinde sorumlu olduğu temel ahlâkî ilke kapsamında bir makale, birey ve toplum ilişkisinin kurulmasında ahde vefânın önemi ve Hz. Muhammed örneği muhtevasında ele alınan bir çalışma² ve sempozyum tebliği³ tespit edilmiştir. De-

¹ Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1410/1990), 15/398-401.

² Zülfikar Durmuş, "Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2002), 77-95.

³ İsmet Altıkardeş, "Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefânın Önemi ve Hz. Muhammed (sav) Örneği", *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumyu* (22-22 Nisan 2007), *İslâmî İlimler Dergisi* (2007), 693-700; Adnan Koşum, "Hz. Peygamberin Ticârî

ğer bağlamında eğitim açısından vefâ kelimesi incelenmiştir.⁴ Bu çalışmalara ilâveten *Kur'ân'da Ahit ve Ahde Vefâ* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁵ Ayrıca *İslâm'ın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefâ* isminde bir kitap bulunmaktadır.⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından çıkan ve Komisyon tarafından hazırlanan *Peygamberimiz ve Vefâ Toplumu* adlı eser de daha çok ahde vefâ perspektifinden ele alınmıştır.⁷ Bu araştırmaların çoğunda ahde vefâ ilkesi üzerinde durulmuş, vefâ kelimesinin Kur'ân perspektifinde etimolojik ve semantik analizi yapılmamıştır.

Vefâ kelimesi, Kur'ân'da birlikte zikredilmesine istinaden ahit, akit, hesap, amel, kesb, ecir sözcükleriyle beraber incelenip etimolojik açıdan analiz edilmiştir. Ayrıca insanların her çeşit hakkının tastamam ödenmesi, ahde vefâ gösterme, adağı yerine getirme ve insanın dünya hayatını tamamlamasına ilişkin tahliller âyetler rehberliğinde incelenmiştir. Vefâ kelimesi ve türevleri klasik tefsir kaynakları ve lügatlerden istifade edilerek ele alınmış, çağdaş kaynaklara ve günümüz akademik çalışmalarına da yer verilmiştir.

1. VEFÂ KAVRAMININ ETİMOLOJİK ANALİZİ

Vefâ kelimesinin semantik analizinin yapılabilmesi için önce etimolojik açıdan incelenmesi gerekmektedir.

1.1. Lügat ve Terim Anlamı

Vefâ kavramı; tam, bütün, eksiksiz anlamında, v-f-y (و ف ي) kökünden isim-mastar kalıbında türemiş bir kelimedir. Sülâsî fiil kalıbının ikinci babından gelen vefâ (وفي) fiili, sözlükte “vaktinde eda etme, tamamlama, yeterli olma, tastamam ödenme, sözü yerine getirme, söze sadık olma, hak edileni tastamam verme, hesabı eksiksiz ödeme, hakkı ödeme, borcu kapatma, ölçüyü/tartıyı

Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri”, *Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı, İslâmî İlimler Dergisi* (Ekim 2014), 604-609.

⁴ Hüsamettin Erdem, “Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlâk Değeri Olarak Vefâ”, *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyum 19-21 Haziran 2014* (Erzurum: 2015), 1/331-347.

⁵ Ahmet Öz, *Kur'ân'da Ahid ve Ahde Vefâ* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

⁶ Ramazan Kazan, *İslâm'ın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefâ* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013).

⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (Komisyon), *Peygamberimiz ve Vefâ Toplumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2021).

tastamam yapma, adağı yerine getirme, vefat etme, canı alma, en şerefli, mükemmel” manalarına gelmektedir. Fâtîha Sûresine “سورة الوافية” denilmiştir. Fiil olarak vefâ /yefî/vefâün (/وفى/يفى/) (أوفياء) kalıbında zikredilmiştir.⁸

Vefiye (وفى) kelimesinin cemisi evfiyâ’ (أوفياء), müennesi vefiyye (وفية), cemi müennes vefeyât (وفيات), evfiyâ’ (أوفياء) şeklindedir. el-Vefiyy (الوفى) Allah’ın en güzel isimlerinden olup vaat ettiğini tam yerine getiren,⁹ vefâsız olmayan, hakkı tam olarak veren/alan manalarını kapsamaktadır. Bu bağlamda hakkın verilmesi/ alınması el-Vefiyy (أوفياء الوفى ج) kelimesiyle zikredilmiş; vefâ/evfâ/vefiyyün (وفى/أوفى/وفى) tek anlamda ele alınmıştır.¹⁰

el-Vefâ’ (الوفاء) vefâsızlık, ihanet, sözde durmama, sadakatsizlik kelimelerini içeren el-gadr الغدر sözcüğünün zıddıdır. el-Vefâ’ (الوفاء) yüce, âlî, asil karaktere hâvî ahlâk anlamında; uzunluk, ölüm, ömrün uzun olması¹¹ kapsamında ele alınmıştır. Saçın artıp çoğaldığında gürleşmesi vefâ kelimesiyle izah edilmiştir.¹² Ayrıca vefâ kelimesinin اذى الماء على ifadesiyle aşmak anlamında kullanıldığı zikredilmiştir.¹³

İstilâhî olarak vefâ “sempati (duygudaş, ahit) yoluna bağlı kalma, muhatapların (yoldaş, arkadaşı) ahitlerini korumasıdır.”¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵ Lügatlerin genelinde Kur’ân âyetlerinin ihtiva ettiği anlam bağlamında ele alınmış, mana birliğine tanıklık edilmiştir.¹⁶

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-401.

⁹ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ... “...Allah’tan ziyade ahidini yerine getiren kimdir?...” et-Tevbe 9/111.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-399.

¹¹ Bk. Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1987), 1731.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-399.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-399.

¹⁴ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Ta’rifât* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/253.

¹⁵ الوفاء: ملازمة طريق المواساة، ومحافظة عهود الخلاء

¹⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (Bağdat: y.y., 1404/1984), 8/409; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrût: Dâru’ş-Şâmiyye, 1417/1996), 1/878; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Dr. Mezîd Na‘îm - Dr. Şevkî Me‘arrî (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1418/1998), 916-917.

Vefâ ve evfâ ahit ile kullanıldığında aynı anlamı taşır. Vaadini, sözünü yerine getirmek, sözünde durmak, görevini yerine getirmek anlamına gelen evfâ (أَوْفَى) kelimesiyle tamamlamak manasını içeren vefâ (وَفَى) kelimesi Arap şiirinde tek beyitte birleştirilmiştir:

أما ابن طوق فقد أوفى بدمته

كما وفي بقلاص النجم حاديها

Yıldızın kayboluşu keskin bir şekilde tamamlandığı gibi İbn Tavk görevini/ahdini yerine getirmiştir.

Bu beyitteki وَفَى ve أَوْفَى kelimeleri hiçbir şeyi eksiltmeden hakkı, ölçüyü kâmilen yerine getirme manalarını taşımaktadır. Ayrıca hadislerde vâfâ (وَافَى) fiiline yeterli¹⁷, vefâ (وَفَى) kelimesine tamamlama, neticelendirme¹⁸ ve uzun zaman alma anlamı verilmiştir.¹⁹

Vefâ kelimesi, Hz. İbrâhîm'in evladını kurban etme sözüne sadakat göstermesi, kavminin eziyetlerine sabretmesi, sünnet olma emrine ittiba etmesi gibi maruz kaldığı en büyük imtihanlarda sözünde durma, sözünü kâmilen yerine getirme muhtevasında tefîl (تَوْفِيَةٌ) kalıbında gelmiştir.²⁰

Ferrâ (ö. 207/822), bu kelimeyi duyurmak, tebliğ etmek anlamındaki belleğa (بَلَّغَ) kelimesiyle açıklamıştır. Bu kelimeden maksadın herhangi bir kimsenin başkasının günahından mükellef tutulmadığı kabilinde ele almıştır.²¹ Ebleğa (أَبْلَغَ) fiili, nezir (نَذِيرٌ)

¹⁷ “Gözleri ve kulakları kendisine yettiği halde onu yapamaz mısın?” Bu hadiste vefâ kelimesine kâfi (yeterli) anlamı verilmiştir. Bk. Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubeydullâh el-Hamîdî, *Müsned*, thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 2/133; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398.

¹⁸ “İنَّكُمْ وَفَيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً أَنْتُمْ آخِرُهَا، وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ” “Şüphesiz sizler yetmiş ümmetin tamamlayıcı ve onların sonuncusunuz. Sizler Allah katında en değerlisiniz.” Bu hadiste vefâ kelimesi, son nebinin ümmetinin, yetmiş ümmeti tamamladığını ifade etmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût - Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 33/245; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-399.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399.

²¹ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en - Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr - Abdulfettâh İsmâîl eş-Şelebî (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 3/101.

kelimesiyle kullanıldığında adağın yerine getirilme manası verilmiştir.²²

Evfâ (أَوْفَى)²³ kelimesi gözetleme, denetleme, tepeden bakmak, hâkim olmak anlamında eşrafe (أَشْرَفَ)²⁴ kelimesiyle de açıklanmıştır. Gözetleme yapılan yerin yüksek kısmı (gözetleme yeri), merbe' (مَرَبَا) kelimesiyle izah edilmiş, bu kelime düşmanın gözlendiği yüksek yeri içermektedir. Vefâ kelimesi evfâ şeklinde hadis-i şerif'te عَلَى سَلْعٍ²⁵ ifadesiyle anlatılmış olup Sel' Dağ'ın tepesine işaret ederek dağa çıkışı/yükselişi tamamlamayı (tepe, zirve) ifade etmiştir.²⁶

İstevfâ (إِسْتَوْفَاءَ/إِسْتَوْفَى/إِسْتَيْفَاءَ) hakkını, bedelini tam ödemek, ölçüyü eksiksiz yapmak, geride hiçbir şey eksik bırakmamak demektir. Vefâ kelimesi her şeyin kemalini tamamlamasını, ölçünün ne eksik ne fazla olmadan dengelenmesini ihtiva etmektedir. Vüfiyyen (وَفِيَا), bir şey tam, bol ve çok olmak; el-Vâfi (الْوَافِي) ölçülerden bir dirhem, miskal, keyl; tevâfâ (تَوَافِي/تَوَافِيَا) insanların hepsinin bir araya gelip toplanıp tamam olması anlamını kapsamaktadır.²⁷

Mîfâ' (مِيفَاءَ) borcunu ödeyen, adağını yerine getiren kimseye vefâ sahibi manası verilmiştir. el-Mîfâ (المِيفِي) ise kerpiçhane, tuğla vb. pişirilen yer, etrafından yüksekçe olan yer demektir.²⁸ El-vâfi mine's-şi'r (الْوَافِي مِنَ الشَّعْرِ), birçok parçanın kullanımının bir halkada tam olarak işlenmesi anlamındadır.²⁹

Geliş, varış, haberleşme anlamına hâvî el-müvâfât (المُؤَافَاة), insanın ecelinin geldiği vakitte ölmesi, dünya hayatındaki vaktini tamamlaması demektir. el-Vefât (وَفِيَاتُ ج الوفاة), ölüm, vefat, Allah insanın ruhunu kabzettiğinde Allah onun ruhunu aldı demektir.

²² İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh* (Kâhire: y.y., 1402/1982), 2/510-511; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398-399; Ahmed Muhtâr Abdülhamîd, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsıra* (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008), 3/2475.

²³ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399.

²⁴ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399.

²⁵ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), "Tevbe", 53.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399-341.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399-341.

²⁸ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/398.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399.

Müteaddi için kullanılan ve teveffâ kelimesinden ismi mef'ûl olan el-müteveffâ (المتوفي)³⁰, meyyit/ölü anlamında olup dünyadaki ecel sürecini tamamlayan insanı kastetmektedir.³¹

Kısaca vefâ kelimesi, bütün kalıpları itibariyle icra edilen her hususun tastamam hale getirilip kemâle ermesi, ölçünün eksik olmayıp dengelenmesi, sözün yerine getirilmesi anlamını taşımaktadır.

1.2. Kur'ân'da Vefâ Kavramıyla Zikredilen Bazı Sözcükler

Vefâ, kendisiyle bağlantılı ve terkip halindeki sözcükleri tamamlayan bir kavramdır. Bu sebeple vefâ ve türevleriyle aynı âyette zikredilen bazı sözcükler ele alınmıştır. Bunlar ahit, akit, amel, ecir, hesap ve kesb kelimeleridir. Ahit ve akit kelimelerinde anlam birliği; amel, ecir, hesap, kesb sözcüklerinde muhtevâ birliği vardır. Keyl/mikyâl, vezn/mîzân kelimeleri vefâ kavramıyla terkip halinde kullanılan sözcüklerdir. Nezr kelimesi ise vefâ kavramıyla birlikte kullanıldığında ahit ve akit sözcükleriyle yakın anlam taşımaktadır. Vefâ ile bağlantılı ahit, sözü (ahdi), akit ise sözleşmeyi (akdi) yerine getirmeyi ihtiva ederken nezr de adağın yerine getirilmesini ifade etmektedir. Vefâ kavramına ilişkin yapılan çalışmaların tamamında bu kavramla zikredilen sözcüklerin tamamına yönelik etimolojik analiz yapılmadığı için vefâ kavramını genelde ahde vefâ çerçevesinde ele alınmıştır. Bir kavramın etimolojik ve semantik tahlilinin yapılabilmesi için sözkonusu kavramın sibâk ve siyâkında bağlantılı olduğu sözcüklerin tamamının etimolojik analizine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda vefâ kavramının mana genişliğinin anlaşılabilmesi için âyetlerdeki bağlantılı ve terkip halinde olduğu kelimelerin incelenmesi gerekir.

1.2.1. Vefa Kavramıyla Anlam Birliği ve Yakın Anamlı Olan Sözcükler

1.2.1.1. Ahit

Vefâ ve türevleri, Kur'ân'da ahit kelimesiyle beraber on kez zikredilmiştir.³² Sözlükte, fiil olarak bir şeyi korumak, bir şeyin

³⁰ Ahmed Muhtâr, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsıra*, 3/2475.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/399-401.

³² el-Bakara 2/40 (2), 177; Âl-i İmrân 3/76; el-En'âm 6/152; et-Tevbe 9/111; er-Ra'd 13/20; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; el-Fetih 48/10; Muhammed Fuâd Abdülbâkî *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1404/1984), 756-757.

yerine getirilmesini emretmek, her durumda muhafaza etmek, talimat vermek, söz vermek, tavsiye etmek anlamlarına geldiği gibi isim olarak da yemin, mîsâk, emir, talimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz, vasiyyet, eman, zimmet, yemin anlamlarında kullanılmaktadır.³³ İki taraf arasında yapılan sözleşmelere de ahd ve ahitleşme denir. İki taraf ya da taraflar arasındaki karşılıklı ahitleşmeye muâhede denilmektedir.³⁴ Ahit, hem yemin hem de kesin söz verme anlamına sahiptir. Yemin, ahdin dînî yönünü, söz verme ise ahlâkî boyutunu ihtiva etmektedir. Allah ile İsrâiloğulları arasında yapılan ahdin hükümlerine hâvî olduğundan dolayı Yahudilerin kutsal kitaplarına Ahd-i Atîk, Hıristiyanların kutsal kitaplarına ise Ahd-i Cedîd denilmiştir. İslâm toplumunun hâkimiyeti altında yaşamak üzere kendileriyle antlaşma yapılan gayrimüslimler için ehl-i zimme yerine ehl-i ahd terimi de kullanılmıştır.³⁵ Ahit kavramı mîsâk kelimesiyle de tefsir edilmiştir.³⁶ Yapılan çalışmaların çoğu vefâ kavramının ahidle ilişkisi minvalinde ele alınmıştır.

1.2.1.2. Akit

Akit kelimesi, Kur'ân'da vefâ kelimesiyle sadece bir yerde ukûd kalıbında zikredilmiştir.³⁷ Bu âyette akde vefâ emredilmiştir. Sözlükte bağlamak, düğümlemek, bir şeyi diğerine sağlamca tutturmak, sağlamlaştırılmış sözleşme, ipi bağlamak, alış-veriş bitirmek, taahhütte bulunmak³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözlük anlamı terim anlamını da kapsamaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) *Yâ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ* “*Ey imân edenler! Antlaşmaları yerine getirin...*”³⁹ âyetindeki evfû bi'l-ukûd ifadesindeki ukûd kelimesine ip ve benzerlerinin düğümlemesine benzeyen

³³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/102; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/515; Râgıb, *Müfredât*, 523; Zeynüddîn Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999/1420), 1/220; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/311-315.

³⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/102-103.

³⁵ Abdurrahman Küçük, “Ahid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/532-533; bk. Durmuş, “Ahde Vefâ”, 78-80.

³⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/102; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 574.

³⁷ Bk. el-Mâide 5/1; Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 468.

³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/140.

³⁹ el-Mâide 5/1.

sağlam sözleşme, ahit anlamı vermiştir.⁴⁰ Akit sözcüğü ahit kelimesiyle de tefsir edilmiştir.⁴¹

1.2.1.3. Nezr

Nezr (النَّذْرُ) kelimesinin vefâ kavramıyla bağlantılı olarak وَلْيُوفُوا (adaklarını yerine getirsinler) ve يُوفُونَ بِالنَّذْرِ (adaklarını yerine getirirler) şeklinde zikredilen iki âyette⁴², adanan adağın eksiksiz, kâmilten yerine getirme anlamı ifade edilmektedir.

İnsanın adadığı, sevdiği, uyardığı, ikaz ettiği şeyi kendisine zorunlu hale getirmesi, ibâdet ve sadaka gibi kendisine vacip kılması nezr kelimesiyle açıklanmıştır.⁴³ Nezr kelimesinin isim olarak adak, yemin, ikaz; fiil olarak uyarmak, ikaz etmek, tebliğ etmek, yemin etmek, adamak anlamları vardır. Ayrıca nezr, ahit olarak tefsir edilmiş, وَلْيُوفُوا نَذْرَهُمْ âyetine ahitlerini tamamlasınlar manası da verilmiştir.⁴⁴

Nezr kavramı nahb (النَّحْبُ) kelimesiyle anlamdaş olan bir kelimedir. Bu manaya delâlet eden âyet ve meali şöyledir:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

“Müminlerdendir o erler ki Allah’a verdikleri ahde sadakat gösterdiler. Kimi adağını ödedi (canını verdi), kimi de beklemektedir. Onlar, ahitlerini hiç değiştirmediler.”⁴⁵

Nezr kelimesinin adak anlamında nahb kelimesiyle anlamdaş olduğu yukarıda mezkûr âyetin قَضَىٰ نَحْبَهُ مَن...kimi ada-

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmizi 'l-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekâvil fî vücûhi 'l-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407/1987), 1/600.

⁴¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed b. Abdüsselâm Ebü'n-Neyl (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîse, 1410/1989)1/298; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 1/448.

⁴² Bk. el-Hacc 22/29; el-İnsan 76/7.

⁴³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/251, 8/180; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/201.

⁴⁴ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Cami 'u li ahkâmi 'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Burdûnî - İbrâhîm Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 19/127-130; Ebü Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1994), 5/419.

⁴⁵ el-Ahzâb 33/23.

ğını ödedi...” kısmında zikredilmiştir.⁴⁶ Bu âyette ahde sadâkat mefhûmuna da yer verilmiştir.

Kısaca ahit ve akit sözcükleri birbirlerinin yerine kullanılan, birbirlerini tefsir eden, mana birliği olan kavramlardır. Nezr kelimesine ahit anlamı da verilmiştir. Bu minvalde bu sözcüklerin her birinin vefâ kelimesiyle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi vardır. Bu sözcükler “Vefâ Kavramının Kur’ân’daki Anlam Haritası” başlığında âyetler rehberliğinde semantik perspektiften vefâ kavramının tahlîli bağlamında daha detaylı ele alınmıştır.

1.2.2. Muhtevâ Birliği Olan Sözcükler

Vefâ kavramıyla birlikte zikredilen bu sözcüklerin bulunduğu âyetler arasındaki muhteva birliğine tanıklık edilmektedir.

1.2.2.1. Amel

Amel (عمل) kelimesi, sözlükte fiil olarak iş ve işlem yapmak, tasarruf etmek, hareket etmek, ücretini vermek gibi anlamları mevcuttur. İşçiye emeğinin karşılığının verilmesi amel kelimesiyle ifade edilmiştir. Çamur, bina vb. işlerde çalışanlara amale denilir. İsim olarak zanaatkâr, iş, işçi, amele, meşguliyet, temsilci, ameliyat, operasyon, vali⁴⁷ anlamları vardır.⁴⁸ Vefâ kelimesi ve türevleri beş yerde amel kelimesiyle beraber kullanılmıştır.⁴⁹ Bu kullanım Allah’ın âhirette iyiliğin de kötülüğün de hayrın da şerrin de karşılığını taştamam vereceğini ifade etmektedir:⁵⁰ وَإِنَّ كَلَّا لَمَا لِيُوقِيَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ “...Şüphesiz Rabbin onlara amellerinin karşılığını tam olarak verecektir...”⁵¹

Mü’minlerin ve kâfirlerin yaptıklarının karşılığına göre derece aldıklarını, iman edenlerin cennete, inkâr edenlerin cehenne gideceklerini ifade etmek için لِيُوقِيَهُمْ ve لِيُوقِيَهُمْ fiilleri أَعْمَالَهُمْ

⁴⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 3/251, 8/180; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/201.

⁴⁷ ‘Âmil (عامل) sözcüğünün cemisi ‘ümmâl (عمال)’dir. Vali anlamı vardır. Bk. Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmilatü’l-me’âcimi’l-lügati’l-‘Arabîyye*, çev. Muhammed Selîm en-Nü‘aymî - Cemâl el-Hayyât (Irak: Vizâratü’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, 1979-2000), 7/315.

⁴⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 2/154; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, 566-567.

⁴⁹ Hûd 11/15,111; en-Nahl 16/111; ez-Zümer 39/70; el-Ahkâf 46/19; bk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfrehes*, 756-757.

⁵⁰ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, Mecdî Basellûm (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1426/2005), 6/583.

⁵¹ Hûd 11/111; bk. en-Nahl 16/111. وَتُؤْتِي كُلَّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ

kelimesiyle kullanılmıştır: وَلِيُوفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا “Her kimsenin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını verir; asla kendilerine haksızlık yapılmaz.”⁵²

Vefâ kelimesi yukarıdaki iki âyette amel kelimesiyle birlikte kullanıldığında insanların dünyadaki yapıp ettiklerinin karşılığını ahirette tamamen alacağına işaret etmektedir. Diğer âyette ise insanların bu dünyada talep ettikleri dünya hayatını ve onun zinetinin karşılığını yine bu dünyada Allah’ın eksiksiz vereceğini ifade etmektedir: مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ “Kim dünya hayatı ve onun zinetini murad ediyorsa, orada onların çalışmalarının karşılığını eksiksiz verir, orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.”⁵³

1.2.2.2. Ecir

Vefâ kelimesi ve türevleri ecir kelimesiyle altı yerde birlikte zikredilmiş, dört âyette cemi olarak أُجُورًا (ücûran), iki âyette masdar olarak أُجْرًا (ecran) kelimeleriyle kullanılmıştır.⁵⁴ Sözlükte fiil olarak kırık kemik bağlamak, kiraya vermek, ücret vermek, mükâfat vermek, hayır ve sadaka mukabilinde sevap beklemek, yapılan işin karşılığını vermek isim olarak kirâ akdi, kiracı, çeyiz, mehir, işçi, ücret, sevap anlamlarını ihtiva etmektedir.⁵⁵

Vefâ ve türevlerinin أُجُورًا, أُجْرًا kelimelerine ilişkin âyetlerin tamamında ahirete müteallik olmasına istinaden onların ücretlerinin, mükâfatlarının, sevaplarının tamamen verileceği, amellerine mukabil Allah’ın cenneti lütfetmesiyle mükâfatlarının artırılacağı beyan edilmektedir.⁵⁶ Onların salih amellerinin mükâfatlarının değerinin küçültülüp azaltılmadan eksiksiz, kâmil ve tam verileceği, vaad edilen ödüllere ilave mükâfatların lütfedileceği ifade edilmiştir.⁵⁷

⁵² Bk. el-Fâtr 35/30; el-Ahkâf 46/19.

⁵³ Hûd 11/15.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/57, 185; en-Nisâ 4/73; el-Fâtr 35/30; ez-Zümer 39/10; el-Fetih 48/10.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/10-11.

⁵⁶ Bk. Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/173; bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/279, 425.

⁵⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 6/465; 9/426; bk. Âl-i İmrân 3/185; el-Fâtr 35/30.

1.2.2.3. Hesap

Kur’ân’da vefâ kelimesi (حِسَابًا) (فَوْقًا) حِسَابُهُ sözcüğüyle sadece bir yerde zikredilmiştir: “...Allah, onun hesabını tastamam görür...”⁵⁸ Bu âyet inkâr edenlere zulmedilmeyeceğini, amellerinin ve emeklerinin karşılığının kâmilen verileceğini beyan etmektedir.⁵⁹ Ayrıca vefâ kelimesi, hesap anlamını ihtiva eden يُوقِبُهُمُ اللَّهُ (o gün Allah onların hak ettikleri hesapları (cezaları) tastamam görecektir .) ifadesiyle kullanılmış, âhirette o gün onlara (başta Hz. Âişe olmak üzere namuslu kadınlara iftira atanlara) zulmedilmeden, adaletle onların hesaplarının görüleceği beyan edilmektedir.⁶¹

1.2.2.4. Kesb

Vefâ kelimesi ve türevleri, kesb kelimesiyle üç yerde zikredilmiştir.⁶² Sözlükte fiil olarak bir şeyi toplamak ve biriktirmek, malı ya da bilgiyi çalışarak kazanmak, gayret etmek, çabalamak,⁶³ rızık ve maişet talebi için çalışmak⁶⁴ isim olarak kar, kazanç, tasarruf⁶⁵ anlamlarını içermekte, hem iyiliği hem de kötülüğü kazanmayı da ihtiva etmektedir.⁶⁶ Bu anlam şu âyet meâlinde de bulunmaktadır: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ “Kim bir iyilik ederse, ona on katı vardır. Kim de kötülük ederse misliyle cezalandırılır. Onlara haksızlık edilmez.”⁶⁷

Kesb (الكسب) kelimesi Kur’ân’da her cana kazandığının karşılığının eksiksiz, gerektiği ve hak ettiği ölçüde kâmilen verileceğini, hiç kimseye zulmedilmeyeceğini ifade etmek için نَمَّ تُوْفَى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ⁶⁸ zikredilmiştir.⁶⁸ “Sonra herkese

⁵⁸ Nûr 24/39.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 3/202; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ*, Dr. Hind Şelebî (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004), 1/453; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1999), 2/442.

⁶⁰ Nûr 24/25.

⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 3/193.

⁶² el-Bakara 2/281; Âl-i İmrân 3/25, 161.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/716.

⁶⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 5/315.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/716.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/716.

⁶⁷ el-En’âm 6/160; bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/716-717.

⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/364.

*kazanmış olduğunun karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın tasta-
mam verilecektir.*"⁶⁹

Bu kelime وَفَّيْتُ fiili ile birlikte zikredildiğinde hiçbir zulme maruz kalmadan hayır ve şer adına herkesin kazandığının karşılığını Allah'ın eksiksiz vereceğini ifade etmektedir:⁷⁰ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ "...hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese ne kazandıysa tamamen verildiği vakit halleri nasıl olacaktır?"⁷¹

Özetle vefâ ve türevlerine ilişkin hesap, amel, kesb sözcükleri âyetlerde hem dünya hem de âhirete müteallik iken ecir sözcüğü sadece âhirete tahsis edilmiştir. Vefâ ve türevleriyle zikredilen bu kelimelerin tamamı, kemâlâtı, eksiklikten uzak tam olmayı, iyiliklere tekabül eden kısmında lütufla ziyade mükâfatı ihtiva etmektedir. Vefâ ve türevleri her şeyde kemâlâtı, mükemmelliği, ihsanla cemedilmiş adaleti ifade etmektedir.

1.2.3. Terkip Halinde Olan Sözcükler

Terkip halinde olan sözcükler keyl/mikyâl, vezn/mîzân kelimeleridir.

1.2.3.1. Keyl

Keyl kelimesi, ölçülebilen eşya için kullanılır. Demir, tohum, buğday ve benzerlerinin alım-satımı için ölçülen, tartılan ağıta verilen isme keyl (kile) denilmiştir.⁷² Bazıları الْمِكْيَال kelimesinin, Mekkeliler; bazıları hem Mekkeliler hem de Medineliler; bazıları ise başkentlerin, büyük şehirlerin çoğunda kullanıldığını ifade etmiştir.⁷³ Bu sözcük vefâ kelimesi ve türevleriyle beraber beş âyette yer almıştır.⁷⁴ Bu âyetlerde masdar olarak الْكَيْل ve الْمِكْيَال şeklinde zikredilmiştir.⁷⁵ Bu âyetlerde tartılan eşyanın eksiksiz, adalet ölçüleri dâhilinde tastamam, dengeli ölçülmesi tebliğ edil-

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/161; el-Bakara 2/281.

⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/295.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/25.

⁷² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 5/406.

⁷³ Ebû Ubeyde'l-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah Herevî, *Garibü'l-hadis*, thk. Dr. Abdülmü'îd Hân (Haydarâbâd: Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1384/1964), 3/411; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/605.

⁷⁴ Bk. el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/85; Hûd 11/85; Yûsuf 12/88; eş-Şuarâ 26/181.

⁷⁵ Mecme'u'l-Lügati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, *el-Mu'cemü'l-vasit* (Beyrût: Dâru'd-Da'veti, ts.), 2/808.

mektedir.

1.2.3.2. Vezn

Vezn kelimesi, dirhem ölçülerinde olduğu gibi bir şeyin ağırlığının mislinin ağırlığı ile ölçülüp tartılması anlamında kullanılmaktadır. الوزن kelimesi hurma ağacı hasat edildiğinde meyvesinin, karpuzun, taneciklerin vb. eşyanın tartılmasını ifade etmektedir. Bir şeyin değerini ölçen aygıt için kullanılmaktadır.⁷⁶ Bazıları hurmanın Medine menşeli olmasına istinaden ميزان kelimesinin, sadece Medineliler tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Bazıları hem Mekkeliler hem de Medineliler; bazıları ise büyük şehirlerin, başkentlerin çoğunda kullanıldığını ifade etmiştir.⁷⁷ Bu sözcük vefâ kelimesiyle birlikte üç âyette zikredilmiştir.⁷⁸ ميزان kelimesi bu âyetlerde الْمِكْيَال ve الْمِكْيَال sözcüklerine atfedilmiş, ميزان şeklinde zikredilmiştir.⁷⁹ Vezn kelimesi âyetlerde keyl kelimesiyle aynı muhtevada kullanılmıştır.

Keyl ve vezn sözcükleri “ Vefâ Kavramının Kur’ân’daki Anlam Haritası” başlığı altında incelendiğinden burada detaylandırılmamış, her iki kelimenin tahlili sadece vefâ ve türevleriyle kullanılan âyetlerle sınırlandırılmış, semantik perspektifinden ele alınmıştır.

2. VEFÂ KAVRAMININ KUR’ÂN’DAKİ ANLAM HARİTASI

Vefâ kelimesi Kur’ân’da türevleriyle beraber altmışsekiz âyette zikredilmiştir.⁸⁰ Bu âyetlerdeki anlam haritası sistematik bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. Hakların Eksiksiz Ödenmesi

2.1.1. Ölçüyü/Tartıyı Tam Olarak Yerine Getirme

Vefâ kelimesi, bu bölümde ele alınmış âyetlerde, eşyada dünyevî ölçülerle insanları madde, servet gibi iktisat, ekonomi alanında zarara uğratma, hakkı gasbetme, hile yapma gibi hususları kapsamaktadır. Ölçüyü/tartıyı tastamam yerine getirme anlamını

⁷⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/386.

⁷⁷ Herevî, *Garîbü'l-hadis*, 3/41; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/605.

⁷⁸ Bk. el-En‘âm 6/152; el-A‘râf 7/85; Hûd 11/85.

⁷⁹ Mecme‘u'l-Lügati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire, *el-Mu‘cemü'l-vasît*, 2/1030.

⁸⁰ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü'l-müfehres*, 756-757.

içeren وفي (vefâ) fiili, genel olarak أُوفِيَ, أُوفِيَ الْكَيْلَ, أُوفِيَ (ûfi, evfâ, evfü'l-keyl) ifadeleriyle Kur'ân'da birçok âyette yer almıştır.⁸¹ Bu âyetlerin bazıları şunlardır:

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوْفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

“Ne zaman ki onların bütün hazırlıklarını tamamladı, o zaman dedi ki: “Babanızdan olan öbür kardeşinizi de bana getirin. Görüyorsunuz ya, ben ölçeği tam ölçüyorum ve ben misafirperverlerin en hayırlısıyım.”

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلْنَا الضَّرَّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ فَأَوْفَ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ

“Sonra (Mısır'a gidip) onun huzuruna girince, dediler ki: ‘Ey şanlı vezir! Biz ve çoluk çocuğumuz sıkıntı içindeyiz. Pek az bir sermaye ile geldik. Sen bize yine ölçek (zahire) ver, ayrıca sadaka da ihsan eyle. Çünkü Allah sadaka verenleri muhakkak mükâfatlandırır.’”

Bu âyetlerin bir kısmı bu başlık altında incelenerek ifade edilmiştir. el-Mutaffifîn 83/2. âyette ise يَسْتَوْفُونَ (yestevfûn) fiiliyle zikredilmiştir. Ölçü ve tartıda hile yapanlar anlamını ihtiva eden الْمُطَفِّفِينَ (el-mutaffifîn) kavramı, takip eden iki âyette tefsir edilmiştir. Buna göre bir malı/eşyayı satın aldıklarında ölçü ve tartıyı tam yerine getirenler; sattıklarında ise ölçü ve tartıyı eksik yapanlar, ölçü ve tartıda hile yapanlar anlamında el-mutaffifîn kelimesiyle tanımlanmışlardır.⁸²

Âyet ve meali şu şekildedir:

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ

“Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şeyi) ölçüp aldıklarında tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp

⁸¹ Yûsuf 12/59, 88.

⁸² Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Bedivî (Beyrût: el-Kelimü't-Tayyib, 1419/1998), 3/613; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-'Amâdî Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.) 9/124; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *Tefsîru'l-vasît* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1422/2001), 3/2839.

*tartarlar.*⁸³

Âyette zikredilen hakkın verilmesinde alış ve satış olmak üzere iki durum mevcuttur. Bu iki halde de istidat ölçüsünde hakların muhafazasında, mutedil/dengeli olmanın, adaleti aramanın elzemliğine işaret edilmiştir.⁸⁴

Allah, Hz. Şuayb'ın kavminin müşrik olduklarını, ölçü ve tartıda hile yaptıklarını, insanlardan eşyalarını satın aldıklarında ölçü ve tartıyı eksik tarttıklarını, yeryüzünde bozgunculuk yaptıklarını açıklamıştır. Batıl yolla malı, serveti yemenin zulüm olduğunu ifade etmiştir. İnsanların hileli satışlara zorlandığını zikredip ölçülerini noksanz yapmalarını emretmiştir.⁸⁵

Kur'ân; ölçü ve tartıda haksızlık, adaletsizlik, aldatma, hile vb. hususların Hz. Şuayb'ın risaletle görevlendirdiği Medyen halkında yaygın olduğunu beyan etmiştir. Kur'ân, Hz. Şuayb öncesi nebilerin gönderildiği kavimlerin bu tarz menfi niteliklerinden bahsetmez. Bu durum; ölçü ve tartıda adaletsizliğin, haksızlığın ilk defa Medyen halkında yaygın bir şekilde görüldüğüne işaret etmektedir. Çünkü her bir peygambere gönderildikleri topluluklarda yaygın olan menfi fiillere ilişkin hususlarda vahiy gelmiştir. Zaten yaygın menfi fiil olmayan hususlarda vahyin sadır olması muhal görülmektedir.

Âyet ve meali şöyledir:

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي
الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

*“Ey kavimim! Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını)eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”*⁸⁶

Bu âyetin sibakı incelendiğinde önce, sadece Allah'a ibadet etmenin, başkasını ilah edinmemenin emredildiği görülmektedir. Devamında ölçü ve tartıda noksanlık yapılmaması, ölçünün ve

⁸³ el-Mutaffifin 83/1-3.

⁸⁴ Bk. Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/136; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *Tefsîru'l-münîr* (Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1418/1998), 8/98-99.

⁸⁵ Bk. eş-Şuarâ 26/181; Abdullah İbn Abbas, *Tenvîru'l-mikbâs*, thk. Meeddüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/313; Muhammed Tâhir b. Muhammed İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984), 19/184.

⁸⁶ Hûd 11/85.

tartının adaletle tastamam yerine getirilmesi tebliğ edilmiştir. Bu adaletsizliğin, haksızlığın, hilenin, aldatmanın yeryüzünü bozgunculuğa uğrattığı zikredilmiştir. Ayrıca ölçü ve tartıda haksızlığın, adaletsizliğin müşrik toplumların genel özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

Bu âyetlerde tevhid, mikyâl (ölçü), mîzân (tartı), kıst (adalet) kavramları birbirleriyle bağlantılı bir şekilde kullanılmıştır. Bu kavramlar v-f-y fiilinin türevlerinden olan أَوْفُوا (evfû) kelimesiyle ilişkilendirilmiştir.⁸⁷ Bu bağlamda vefâ kavramını; tevhid inancından, ölçü ve tartıda adalet amelinden kopuk, bağlantısız değerlendirmek mümkün değildir. Hz. Şuayb bu kavramları peygamber olarak gönderildiği Medyen halkının itikâdî, iktisâdî, ah-lâkî ve sosyal hayatında inşa etmek için Allah'ın indirdiği vahiy kabilinde tebliğ etmiştir.

Bu âyetler, aklın ve fikrin ıslah edilmesinin itikadın (şirkten uzak) ıslah edilmesiyle mümkün olduğuna işaret etmiştir. İtikadın tashih edilmesi, ölçü ve tartıda adaletsizliğin, haksızlığın yok edilmesini sağlayacaktır. Yeryüzündeki davranışların, amellerin ıslahı ise ölçüde ve tartıda adaletsizliğin terk edilip fitne, fesat ve bozgunculuktan uzak durmaya bağlanmıştır.⁸⁸ Bu âyet tefeciliği, ölçüde/tartıda hileyi, ihaneti, yol kesmeyi ihtiva eden haydutluğu, zulmü, hırsızlığı, ribayı, aldatmayı, gasbı, rüşveti, asiliği, inatçılığı, bozgunculuğu vefâ kavramıyla yasaklamıştır.⁸⁹

Ezcümle bu başlıkta ele alınan âyetler insanların malının korunmasına ilişkin iktisâdî/ekonomik haklarında adaleti, dengeyi tesis etmeyi tebliğ ederek insanların umûmî bağlamda malları-

⁸⁷ Bk. İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 1/189; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/294; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/446-447; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/167-168; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 9/86; Ebü'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme (b.y.: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1420/1999), 4/343; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (b.y.: el-Hey'etü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1410/1990), 12/117; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/136-137.

⁸⁸ Bk. İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/136-137.

⁸⁹ Bk. İbn 'Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 1/189; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, 2/294; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/446-447; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/167-168; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 9/86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 4/343; Reşid Rıza, *Menâr*, 12/117; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/136-137; العثو hakların eksiltilip gasp edilmesini ifade eder. Bk. Muhammed b. Ahmed Ebü Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 7/3739-3740.

na yönelik haklarında adaletli olmaya işaret etmiştir. Bu durum itikâdî ve ahlâkî yozlaşmanın iktisâdî ifsadı beraberinde getirdiğini göstermektedir.

2.1.2. Yetim Haklarının Korunmasında Vefâ

Yetim çocuklar; malını, servetini, canını, hakkını korumada toplumun en zayıf halkasını oluştururlar. Kur’ân, yetimlerin haklarının âdilâne bir yaklaşımla korunması hususunda vefâ kelimesine işaret etmiştir:

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ

“Akıl-bâliğ olana kadar yetimin malına en güzel şekilde yaklaşın. Ölçü ve tartıyı adaletle tam yerine getirin...”⁹⁰ Allah bu âyette yetim çocuğun malına, hukukuna âdilâne yaklaşımı vefâ kavramıyla tamamlamıştır.

Kur’ân, üç âyette rüştüne ermemiş yetim çocukların haklarından bahsetmiştir.⁹¹ Onların haklarının âdilâne bir şekilde kâmilan verilmesini; onların eşyalarının (mallarının) ölçü ve tartısının fazla ya da eksik yapılmadan, hacminin, miktarının istidat nispetinde tam yerine getirilmesini emretmiştir.⁹² Vefâ kavramını içeren أَوْفُوا (evfû) fiili, الكيل/الميزان/بالقسط (keyl/mîzân/kîst) kavramlarıyla tamamlanmıştır. Ölçü, tartı, adalet kelimeleri vefâ ile tastamam yerine getirilmiştir.

Bu âyetlerde yetimlerin ekonomilerine ilişkin haklarının korunması üzerinde durulmuş, vefâ kelimesi yetimlerin ekonomik haklarının tamamlanmasına tahsis edilmiştir.

2.2. Ahde Vefâ Gösterme

Kur’ân’da ahde vefâ birçok âyette yer almıştır.⁹³ Bu âyetlerdeki ahde vefâ verilen söze sadakat gösterip yerine getirme şeklinde tefsir edilmiştir. Âyetlerde ahit ile vefâ kavramı genelde sözün yerine getirilmesinde adaletin gözetilmesini ihtiva eder. Kur’ân-ı Kerîm’de ahit ile vefânın birlikte zikredildiği âyetlerin incelen-

⁹⁰ el-En‘âm 6/152.

⁹¹ en-Nisâ 4/6; el-En‘âm 6/152; el-İsrâ 17/34-35.

⁹² Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 12/224; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 4/316; Kurtubî, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, 7/136; Ebû Zehre, *Zehretü’l-tefâsîr*, 5/2737.

⁹³ Bk. el-Bakara 2/40, 177; Âl-i İmrân 3/76; el-En‘âm 6/152; et-Tevbe 9/111; er-Ra‘d 13/20; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; el-Fetih 48/10.

mesi önem arz etmektedir. Ahde vefânın umuma şamil olduğu, lisanla ya da yazıyla yapılan her türlü akdi kapsadığı zikredilmiştir.⁹⁴ Ahde vefâ âyetlerin rehberliğinde şöyle tasnif edilebilir.

2.2.1. İLÂHÎ Emrilerde ve Nehielerde Ahde Vefâ

Ahde vefâ, elest bezminde alınan ahde istinâden itikat, ibadet, ahlâk, hukuk ve sosyal yükümlülükler gibi emir ve nehiyeleri yerine getirmeyi ihtiva eden bir kavram olarak telakkî edilmiştir.⁹⁵ Aşağıdaki âyet bu telakkîyi destekler mahiyettedir.

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ

“Onlar ki, Allah’ın ahdini yerine getirirler ve antlaşmayı bozmazlar.”⁹⁶

Bu âyetin tefsirinde bazı müfessirler, tevhide ilişkin alınan ahitlerin Hz. Âdem’in asrından itibaren yerine getirilmesine ve bu ahitlerin bozulmamasına hâvî ahde vefâdan bahsetmişlerdir. Devâmındaki âyetlerin ise başta Hz. Muhammed olmak üzere nebilerin ve kitapların tamamına, hesap gününe inanmayı; ibadet, ahlâk, hukuk ve toplumsal yükümlülükleri yerine getirmeyi ihtiva ettiğini zikretmişlerdir.⁹⁷

Ahde vefâ “Emânete riâyet etmeyenin imanı, ahde vefâ göstermeyenin dini yoktur.”⁹⁸ hadisine istinaden din ve iman ile irtibatlandırılmıştır.⁹⁹ Buna göre Allah, ulûhiyetine ve vahdaniyetine şehâdet etmelerine yönelik sözlerini eda etmeleri hususunda kullarından ahde vefâ göstermelerini istemiştir.¹⁰⁰ Bu ahdin elest bezminde sadece Allah’a tapmaya¹⁰¹, şeytana tapmamaya¹⁰² ilişkin Âdemoğullarından alınan

⁹⁴ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 10/169; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 3/227.

⁹⁵ Bk. el-‘Arâf 7/172-173. Güldane Gündüzöz, “Yaratılışın Sırrı: Metafizik Değerlerin Fiziki Dünyaya Aktarılması”, *Peygamberimiz ve Vefâ Toplumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 120-131.

⁹⁶ er-Ra’d 13/20.

⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/375; Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 16/420; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-‘Arabî, 1420/1999), 19/33; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 9/307.

⁹⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/134, 135, 154, 210, 251.

⁹⁹ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 16/420-423.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 6/330.

¹⁰¹ Bk. el-A’râf 7/172.

¹⁰² Bk. Yâsîn 36/60-61.

akit olduğu da zikredilmiştir.¹⁰³

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا
ذَلِكُمْ وَصَلِّكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ
وَصَلِّكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لَّعَلَّهُمْ يُلْقُونَ

“Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde haralayabilirsiniz). Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da, yakınınız da olsa âdil olun ve Allah’a verdiğiniz sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir. İşte benim doğru yolum budur; ona uyun. Sizi O’nun yolundan ayıracak başka yollara uymayın. (Azabından) korunmanız için Allah size böyle tavsiye etmiştir. Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak ve doğru yola iletici ve rahmet olmak üzere Musa’ya Kitab’ı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.”¹⁰⁴

Yukarıda metni ve meali zikredilen âyetleri tefsir eden Mukâtil (ö. 150/767), bu âyetlerle beraber muhkem (âyetlerden) kabul ettiği “وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا” Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin.” kelâmının peygamberlerin tamamına gönderilen vahiylerdeki mevcudiyetine işaret etmiştir.¹⁰⁵ Bu ifadedeki ahdin, emirleri ve nehiyleri kapsadığı zikredilmiştir.¹⁰⁶

2.2.2. Kur’ân’da Hz. İbrâhîm’in Ahde Vefâsı

Kur’ân vefâyı Hz. İbrâhîm’in şahsında onun güzel bir vasfı kabilinden “...vefâlı (Allah’ın emirlerini yerine getiren) İbrâhîm’in.”¹⁰⁷ âyetinde anlatmıştır. Müfessirlerin bu âyetteki vefâ (veffâ) fiiliyle ilgili kanaatleri Taberî’nin (ö. 310/923)

¹⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/525; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/33; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 13/125.

¹⁰⁴ el-En‘âm 6/152-154.

¹⁰⁵ Bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/597.

¹⁰⁶ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1405/1985), 4/197.

¹⁰⁷ en-Necm 53/37.

tefsirinde özetlenmiş, Taberî öncesi ve sonrası müfessirlerin tamamı aynı anlamları vermiştir. Buna göre Hz. İbrâhîm; Allah'a itaatte, Allah'ın emredip farz kıldığı amellerin hepsinde, önceden Allah'a söz verip rüyada hatırlatılan oğlunu kurban etme hususunda, İslâm şeriatının tamamını eksiksiz yerine getirmede rabbine vefâlı bir peygamber olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸ Hz. İbrâhîm'in ateşten kurtarılması da bu kelimeyle anlatılmıştır.¹⁰⁹ Kur'ân'da Hz. İbrâhîm'in sadakat sahibi, sıddîk, dosdoğru bir nebi olduğuna da işaret edilmiştir.¹¹⁰ Veffâ kelimesi, fiil olarak iki âyette yer almıştır.¹¹¹ Bunlardan biri olan en-Nûr 24/39. âyetteki veffâ kelimesi, Hz. İbrâhîm'le alakalı olmayıp sadece hesap kelimesiyle bağlantılı olarak zikredilmiştir.

Hz. İbrâhîm'in vefâkârlığını üç maddede özetleyebiliriz:¹¹²

1. Kendisine emredilen hususları yerine getirmede büyük çaba sarfetmesidir. et-Tevbe 9/111. âyet Hz. İbrâhîm'in azami gayretine işaret etmektedir.

2. Allah'a itaat maksadıyla malını infak etmede üstün gayret göstermesidir.

3. Çok sevdiği evladının kurban edilmesine ilişkin emre tereddütsüz tam bir teslimiyet göstermesidir.

2.2.3. Müjdelemeye İlişkin Ahde Vefâ

Vefâ kelimesinin türevlerinden biri olan “evfû” fiilinin Kur'ân'ın bazı âyetlerinde, “ahd” kelimesiyle birlikte zikredilmesi, Hz. Muhammed'in risâletinde Kur'ân'ın nüzûlünün müjdelendiğine işaret etmektedir:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ
فَارْهَبُونِ

“Ey İsrâîloğulları! Sizlere verdiğim nimetleri hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de sizlere vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.”¹¹³

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/543-545.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 22/543-545.

¹¹⁰ Bk. Meryem 19/41.

¹¹¹ Bk. en-Nûr 24/39; en-Necm 53/37.

¹¹² Zülfikâr Durmuş, “Hz. İbrahim'in Kur'ân'daki Sıfatlarının Ahlâkî Değerler Açısından İncelenmesi”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 201.

¹¹³ el-Bakara 2/40.

Âyette bahsedilen nimet, İsrâîloğullarından son nebinin zamanına ulaşanlara Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed’in müjdelendiğinin haber verilmesi olarak telakki edilmiştir. Allah’ın aldığı ahit ise Allah’a iman edip itaat etmek, rahmet peygamberi hâtemü-lenbiyâ Hz. Muhammed’in risâletini tasdik etmek, muciz kitap Kur’ân-ı Kerîm’e tâbî olup iman etmektir.¹¹⁴

Râzî (ö. 606/1210) âyette geçen *وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ* (Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de sizlere vaat ettiklerimi vereyim.) ifadesini “Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: ‘And olsun ki size hikmet ve kitap verdim. Sonra yanınızda bulunan (kitapları) tasdik eden bir peygamber geldiğinde muhakkak ona inanacak ve yardım edeceksiniz...’¹¹⁵ “Onlar ki, o ümmî peygambere tabi olurlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılmış bulacakları o peygambere uyup, onun izinden giderler...’¹¹⁶ “Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, buna da iman ederler.”¹¹⁷ “...Benden önceki Tevrât’ı tasdik etmek, benden sonra gelecek Ahmed isimli bir nebîyi müjdelemek üzere gönderilmiş bir resûlüm...’¹¹⁸ âyetleriyle tefsir etmiş, önceki kitaplarda alınan ahdin Hz. Muhammed’in müjdelenmesine ilişkin olduğu-nu ibraz etmiştir.¹¹⁹

Mezkûr ahdin, Hz. Muhammed’e ittiba etmek, farzları eda etmek, büyük günahları terk etmek, doğru yol istikametinde olup hidayete ermek olduğu da belirtilmiştir. Buna mukâbil Allah, onların küçük günahlarını affedeceğini, hidayetlerini artırıp muttakiler sınıfına dâhil edeceğini, mükâfatlandıracağını, boyunlarındaki zincirleri ve yükleri kaldıracağını vaat etmiştir.

Onların hidayetlerinin artırılıp muttakiler kılınacağına *وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاتَّبَعَتْهُمْ تَقْوَاهُمْ* “Doğru yolu bulanlara gelince Allah

¹¹⁴ Neseî, *Medârikü’l-tenzil*, 1/83-84.

¹¹⁵ *Âl-i İmrân* 3/81. *وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ*

¹¹⁶ *el-A’râf* 7/157. *الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ ۚ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَهُوَ يُجَلِّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ*

¹¹⁷ *el-Kasas* 28/52. *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ*

¹¹⁸ *es-Saff* 61/6. *وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدٌ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ*

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/478.

onların hidayetlerini artırır ve sakinmelerini sağlar."¹²⁰ âyetinin işaret ettiği nakledilmiştir.¹²¹

Bu âyette varit olan ahdin, Hz. Muhammed'in Tevrat, İncil ve tüm sahifelerde müjdelenmesiyle beraber Allah'ın tüm emir ve nehiyelerine hâvî olduğu nakledilmiştir.¹²² Bu minvalde bütün ne-biler son nebîyi müjdelemiştir.¹²³

Taberî "*evfû bi ahdî ûfî bi ahdiküm*" ifadesinin zikredildiği âyeti el-Mâide 5/12 ile el-A'râf 7/157. âyetlerle tefsir edip Hz. Muhammed'in Tevrât ve İncîl'de müjdelendiğini belirtmiş; bu müjdeye tabi olanların cennete dâhil edileceğini ifade etmiştir.¹²⁴

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), el-Bakara 2/40. âyetteki ahdi yeri-
rine getirmeyi iki şekilde izah etmiştir:¹²⁵

1. Yaratılış Dönemi: Allah insanı başıboş bırakmayıp boş yere yaratmamış, herkesin yaratılışında kendisinin tanınmasına, tevhi-
de (Allah'ın birliğine) delalet eden delilleri yaratmıştır.

2. Risâlet Dönemi: Bütün resullerin lisanında alınan ahittir. İs-
râilîoğullarından alınan ahit buna delil gösterilmiştir:

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ
لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا
لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

*"Allah İsrâilîoğullarından söz almıştı. İçlerinden on iki baş-
kan göndermiştik. Allah şöyle demişti: 'Ben şüphesiz sizinle
beraberim. Namazı dosdoğru kıldığınız, zekâtı verdiğiniz pey-
gamberlerime iman ettiğiniz ve onlara yardımda bulunduğunuz,
(mallarınızı) Allah yolunda güzelce sarf ettiğiniz takdirde, gü-
nahlarınızı mutlaka örter, sizi içinde ırmaklar akan bahçelerde
ağaçlarım'..."*¹²⁶

¹²⁰ Muhammed 47/17.

¹²¹ Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râgıb*, thk. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr (b.y.:
Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûlü'd-Dîn, 1422/2001), 1/168.

¹²² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/332; bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 2/62.

¹²³ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 1/241-242; 2/62.

¹²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/557-559.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/443.

¹²⁶ el-Mâide 5/12.

Ayrıca Kur’ân’ın ve Hz. Muhammed’in Tevrât ve İncil’de anılıp müjdelendiği

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ
رِيَامُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ
وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar ki, o ümmî peygambere tabi olurlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılmış bulacakları o peygambere uyup, onun izinden giderler ki, o, onlara iyiyi emreder ve onları kötülüklerden alıkoyar, temiz ve hoş şeyleri kendilerine helâl kılar; murdar ve kötü şeyleri de üzerlerine haram kılar, sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar, işte o vakit ona iman eden, ona kuvvetle saygı gösteren, ona yardımcı olan ve onun peygamberliği ile birlikte indirilen nuru izleyen kimseler var ya, işte asıl murada eren kurtulmuşlar onlardır.”¹²⁷ âyetinde açıklanmıştır.¹²⁸

İsrâiloğullarından alınan bu ahdin benzeri Ehl-i kitaptan da alınmıştır:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ

“Allah vaktiyle kendilerine kitap verilenlerden ‘onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız. Onu gizlemeyeceksiniz.’ diye söz almıştı. Onlar bunu kulak ardı ettiler. Az bir dünyalığa onu değiştirdiler. Yaptıkları bu alış-veriş ne kadar kötüdür.”¹²⁹

Müfessirlerin geneli bu âyete istinaden kitap ehlinde özelikle Yahudilerden, kendilerine gönderilen kitaplarında (Tevrât/İncil) yazılı olan Hz. Muhammed’in risâletini/vasıflarını, ona indirilen Kur’ân’ı anlatan ilâhî mesajları insanlara açıklamaları, gizlememeleri, kulak ardı etmemeleri, az bir dünyalık için onu değiştirmemelerine dair mîsâk aldığını ifade etmiştir. Âyetteki “*evfû bi ahdî*” ifadesi kendilerine kitap verilenlerden alınan ahit, Allah’ın ahidini beyan eden “*ûfî bi ahdiküm*” ifadesini ise cenetin vaat edilmesi olarak tefsir etmişlerdir. Ebü’l-Âliye’nin (ö.

¹²⁷ el-A’râf 7/157.

¹²⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 1/557-559.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/187.

90/709), Allah'ın kullarına cennet ahdi İslâm dinine tâbî olmalarıyla ilişkilidir, dediği aktarılmıştır.¹³⁰

Mâtürîdî bu iki te'vile aşağıdaki maddeyi de ilave etmiştir.

3. Kendilerine gönderilen kitaplarında müjdelenen Hz. Muhammed risâletle görevlendirildiğinde nübüvvetinin tasdik edilip ona yardım edilmesidir. Buna mukabil Allah onlara cenneti vaat etmiştir.

Mâtürîdî, el-Bakara 2/40. âyetteki ahde vefâyı “*Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: ‘And olsun ki size hikmet ve kitap verdim. Sonra yanınızda bulunan (kitapları) tasdik eden bir peygamber geldiğinde muhakkak ona inanacak ve yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti.’ Onlar ‘Kabul ettik dediler.’ (Allah da) dedi ki: ‘Öyleyse şahit olun. Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım.’*”¹³¹ âyetiyle tefsir etmiştir.

Bu âyette bahsedilen mîsâk Hz. Muhammed dâhil tüm nebileri kapsamaktadır. Âyette söz konusu olan mîsâkın işaret ettiği muhtelif mevzular mevcuttur.

Bu konular şöyle tasnif edilebilir:¹³²

1. Hz. Muhammed'den kendinden önceki nebileri tasdik etmesine dair söz alınmasıdır.

2. Peygamberlerin her birinden, diğerlerini tasdik ederek birbirlerine iman edip, yardımcı olacaklarına dair söz alınmasıdır.

3. İlk peygamberden başlayarak Hz. Muhammed öncesi nebilerin tamamından Hz. Muhammed'e iman edip, tasdik edip, ona yardım edilmesine dair söz alınmasıdır. Bu mîsâka Allah bizzat kendisini şahit tutmuştur.

el-Bakara 2/62. âyetine istinaden Ehl-i kitabın Allah'a ve âhirete iman edenlerinin, salih amel işleyenlerinin Hz. Muhammed'in risâletine iman etmeden cennete girebileceğine dair görüş bu âyetle reddedilmiştir; bu görüş ahde vefâyâ (Allah'ın nebiler-

¹³⁰ Bk. Taberi, *Câmi'ul-beyân*, 7/466; Muhammed Mütevellâ eş-Şa'râvî, *Havâtür* (b.y.: Metâbi'ü Ahbâri'l-Yevm, 1417/1997), 1/282-292.

¹³¹ Âl-i İmrân 3/81.

¹³² Bk. Taberi, *Câmi'ü'l-beyân*, 6/550-560; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/273-278; Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/253-254.

den aldığı ahde, nebilerin vefâ göstermesine) aykırı bulunmuştur.

Âyetteki وَأَوْفُوا بِعَهْدِي (ve bana verdiğiniz ahdi yerine getirin) ifadesinin, Âl-i İmrân 3/81. âyetteki peygamberlerden alınan ahdi ihtiva eden مِيثَاقَ (mîsâk) kavramına tekabül ettiği müşahede edilmiştir.¹³³

Bazı müfessirler, nebilerin peygamberimizin zamanına ulaşmadığından hareketle Hz. Muhammed'e iman ve yardım etme hususunda, peygamberlerin ümmetlerinden, kendilerine kitap verilenlerden söz alındığını beyan etmişlerdir. Bazıları da bu âyetten maksadın, Hz. Muhammed zamanında hayatta olanların iman etmeleridir, demiştir. Mîsâkın nebilerden alınması, âyette hedeflenen maksadın teşekkülünde daha belîğ, daha tesirli olmasındandır. Çünkü peygamberlerin dereceleri, ümmetlerinin derecelerinden daha yücedir. Buna binaen âyet, nebilerin hayatta olmalarına istinaden Hz. Muhammed'e iman etmeleri elzem olduğuna, onların Hz. Muhammed'i tasdik etmemeleri halinde fâsıklar¹³⁴ zümresine dâhil olacaklarına delalet edince, nebilerin ümmetlerinin Hz. Muhammed'e iman etmeleri de farz olur. Âyetteki ahd sözünü matlubu elde etme hususunda nebiler için anlamak daha isabetli olarak değerlendirilmiştir.¹³⁵

Taberî'ye göre, peygamberlerden alınan ahit hem peygamberleri hem de ümmetlerini kapsamaktadır. Allah bu ahdi peygamberlerden almış, peygamberler de Allah'a verdikleri sözü ümmetlerinden almış; ümmetler de peygamberlere iman edip yardımcı olacaklarına dair söz vermiştir. Böylece ilk peygamberden itibaren Allah tarafından gönderilen peygamberlerden Hz. Muhammed zamanında hayatta olanlar, Hz. Muhammed'e iman edip yardımcı olacaklarına ilişkin söz vermişlerdir. Bu vesileyle alınan söz, nebilerin tamamının ümmetlerini de kapsamaktadır.¹³⁶

Âyetteki ahde vefâ, peygamberimizin bütün peygamberler tarafından müjdelendiğine, tasdik edildiğine işaret etmektedir. Bu minvalde Ehli kitabın cennete gidebilmesi için Allah'a, âhirete,

¹³³ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/443.

¹³⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/82.

¹³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/273-278.

¹³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/550-560; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/378-379; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/273-278; İbn 'Âşûr, *et-Tehrîr ve't-tenvîr*, 1/370.

Hz. Muhammed'in risâletine, muciz kelâm Kur'ân'a iman etmesi elzemdir.

Nitekim Allah, Hz. İsmâîl'in neslinden ümmi bir nebi gönderceğini, ona ittiba edip, indirilen Nûr'u (Kur'ân) tasdik edenlere iki ecir verileceğini haber vermiştir. Bu ecirlerden biri, onların (İsrâîloğullarının) günahlarının bağışlanmaları, diğeri ise cennetle mükâfatlanmalarındır. Bu ahit Hz. Mûsâ'nın lisanıyla alınmıştır.¹³⁷

Kur'ân'ı tasdik edenlere verilen ecirlerden birinin, Hz. Mûsa ve diğer nebilere indirilenlere ittiba etmelerine münhasır, diğeri-nin ise Hz. Muhammed'e indirileni (Kur'ân'ı) tasdik etmelerine ilişkin ecir olduğu zikredilmiştir.¹³⁸

en-Nahl 16/91. âyetteki وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ (Allah'a verdiğiniz ahdi yerine getiriniz) ifadesindeki عهد الله (Allah'a verilen ahit) terkinin Hz. Muhammed'in İslâm üzerine aldığı biata tekâbül ettiği zikredilmiş “Şüphesiz sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedir.”¹³⁹ âyeti delil gösterilmiştir.¹⁴⁰

2.2.4. Adağın Yerine Getirilmesi

Vefâ kavramı iki âyette¹⁴¹ adak anlamındaki nezr kelimesiyle zikredilmiş ve adanan nezrin tastamam yerine getirilmesi emredilmiştir:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini temizlesinler, adaklarını yerine getirsinler, eski evi (Kâbe) tavaf etsinler.”¹⁴² Âyetin muhtevasından hac ibadeti esnasında adanan nezirlere (adaklara) işaret edildiği anlaşılmaktadır. Allah'ın adının zikredilerek yüceltildiği nahr günlerinde hacda yapılması gereken farzların haricinde, ziyade adanan adakların noksansız tastamam yerine getirilmesinin bu âyette farzîyetine işaret edilmektedir. Bu adakların hac, dem, hayvan,

¹³⁷ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzil*, tsh. Muhammed Ali Şahin (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/40; bk. el-Mâide 5/12.

¹³⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/478; bk. el-Mâide 5/12.

¹³⁹ el-Fetih 48/10.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/630; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/230.

¹⁴¹ el-Hacc 22/29; el-İnsan 76/7.

¹⁴² el-Hacc 22/29.

kurban, tavaf, Mescid-i Haram'da itikâf, fakiri doyurma, saçın tıraşı ve kısaltılması, tırnakların kısaltılması, bıyıkların alınması, kasık kıllarının tıraşı gibi bedene ilişkin adakları, hac ibadetinin tamamını ve başka adaklar¹⁴³ olmak üzere Allah'a adanan tüm nezirleri kapsadığı nakledilmiştir.¹⁴⁴

Adanan nezrin mutlak olarak masiyet olmamasının elzemliği-ne dikkat çekilmiştir. Hz. Muhammed “Allah’a isyanda adağın yerine getirilmesi olmaz. Kim Allah’a itaat etmeyi adadıysa hemen itaat etsin. Kim isyan etmeyi adadıysa ona (Allah’a) isyan etmesin.”¹⁴⁵ buyurmuştur.¹⁴⁶ Nezir, dinin sabit farzlarından olmayan, sadece Allah’a yakınlaşmak amacıyla verilen ahit olup söz verildikten sonra nezri adayan kimseye mükellefiyet yükleyen vecibedir. Hz. İbrâhim’in şeriatinde de nezrin mevcudiyeti nakledilmiştir.¹⁴⁷

Kur’ân’da başka bir âyette *يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا* “Onlar adaklarını yerine getirirler ve dehşeti her yerden hissedilen bir günden korkarlar.”¹⁴⁸ buyurulmuştur. Bu âyetteki nezrin yemin ve diğer akitler dâhil akdin her çeşidini kapsadığı ifade edilmiştir. Buna *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ* “Ey İman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.”¹⁴⁹ âyeti delil gösterilmiştir.¹⁵⁰ Bu âyetteki nezrin Allah’a itaat, namaz, oruç, zekât, hac, umre ve farz kılınan her şeyi içerdiği söylenmiştir.¹⁵¹

Allah nezirlerini (adaklarını) tastamam yerine getirenleri iyiler, doğrular¹⁵² olarak isimlendirmiştir.¹⁵³ Âyetteki *يُوفُونَ بِالنَّذْرِ* (adakları yerine getirirler) cümlesi, *الأبرار*¹⁵⁴ iyileri kelimesininin

¹⁴³ Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 1/480; Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Dr. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997), 3/344.

¹⁴⁴ Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya*, 1/368; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/614.

¹⁴⁵ مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِيعْهُ وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يُعْصِيَهِ فَلَا يُعْصِيهِ لَا وَفَاءَ لِنَذْرِ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ

¹⁴⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 12/45, 50.

¹⁴⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve'l-tenvîr*, 17/250.

¹⁴⁸ el-İnsân 76/7.

¹⁴⁹ el-Mâide 5/1.

¹⁵⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi, *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfi*, thk. Dr. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmiriyye, 1427/2006), 3/1414.

¹⁵¹ San'ânî, *Tefsîru Abdürreazzâk*, 3/373; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/95.

¹⁵² el-İnsân, 76/5.

¹⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/95; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130.

¹⁵⁴ Bk. el-İnsân, 76/5.

“hâl”i olmuştur.¹⁵⁵ Nezir, ahit olarak tefsir edilmiş, ahdinizi tamamlayınız manası verilmiştir.¹⁵⁶ Allah’ın farz kıldıklarının, haklara ve ahitlere müteallik farz kıldıklarının yerine getirilmesini ihtiva ettiği zikredilmiştir. Âyetteki *يُوفُونَ بِالَّذْرِ* (*adakları yerine getirenler*) cümlesi *وَأَوْفُوا بِعَهْدِي* (*ve bana verdiğiniz ahdi yerine getirin*) ifadesine tekabül etmekte olup adadığınız nezirleri (*ahitlerimi*) kâmilen yerine getiriniz demektir.¹⁵⁷ Ahitlerinizi ve Allah’a olan yeminlerinizi, farzları tastamam yerine getirin anlamı da verilmiştir.¹⁵⁸ el-Hac ve el-İnsan sûrelerindeki her iki âyetin mana birliğine işaret edilmiştir.¹⁵⁹

2.3. Vefât /Uyku

Vefâ kelimesinin türevlerinin en fazla zikredildiği âyetler vefata (ölüm, meyyit) ilişkin âyetlerdir. Vefâ kelimesi dünya hayatının tamamlanmasını içeren ölüm hadisesini ihtiva etmektedir. Allah’ın ölümüne hükmettiği insanların canını almasını, vefât ettirmesini, gönderdiği ölüm melekleriyle onların ruhunu gabzetmesini, eşlerin (kocaların) ölümüne işaret eden bir kelime yüteveffevne (*يُتَوَفَّوْنَ*) olarak kadınların iddet¹⁶⁰ ve nafaka¹⁶¹ gibi haklarına yönelik hükümleri açıklamıştır.

Firavun’un sihirbazları Hz. Mûsâ’nın huzurunda mağlub oluncâ Müslüman olmuşlar, Firavun ise sihirbazlara caprazlama el ve ayak kesme, asma tehdidinde bulununca, onlar da başlarına gelecek olan belanın İslâm dininden alıkoymaması için hayatlarını Müslüman olarak tamamlamayı arzu etmişlerdir.¹⁶² Şirke düşmeden İbrâhim’in dini İslâm üzere ruhlarını teslim etmek için dua etmişler, İslâm üzere sabit kalarak ruhlarını teslim etmek istemişler, günün öncesinde sihirbazken günün sonunda şehit olmuşlardır.¹⁶³

Bu âyette dünya hayatını en mükemmel tamamlama, Allah’a elest bezminde verilen söze sadâkat vardır. Bu dua peygamber

¹⁵⁵ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29/382.

¹⁵⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/419.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/362; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130.

¹⁵⁸ İbn ‘Abbâs, Mikbâs, 1/495; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130.

¹⁵⁹ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 19/127-130.

¹⁶⁰ Bk. el-Bakara 2/234.

¹⁶¹ Bk. el-Bakara 2/240.

¹⁶² Bk. el-A'râf 7/126; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/55.

¹⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/35, 36; 18/340; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/595.

duası ile benzeşmektedir: *...Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat.*”¹⁶⁴ İnsanın Müslüman olması nimetin tamamlanması olarak anlaşılmasına binaen Müslüman olarak ruhu teslim etmek, arzu edilen en önemli temenni olmuş, ölüncüye kadar İslâm’dan ayrılmama, İslâm üzere vefat etme en mühim husus kabul edilmiştir. Burada Hz. Yûsuf, Rabbinden ataları İbrâhîm ve Ya‘kûb’un, oğullarına *فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ* “...sadece Müslümanlar olarak ölüün.”¹⁶⁵ emrini yerine getirerek hayatını tamamlamayı, ecdadına olan ahdini yerine getirmeyi, ecdâdı İbrâhîm, İshâk ve Ya‘kûb gibi müslüman olarak hayatını tamamlamayı ve Allah’a verdiği ahde vefâ göstermeyi temenni etmiştir.¹⁶⁶

Vefâ kelimesinin *مُتَوَفِّيكَ* (*seni öldüreceğim*) kalıbıyla uyku anlamında kullanıldığı da zikredilmiştir:

أَذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتَوَفِّيكَ وَرَافِعَكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرَكَ مِنَ الدِّينِ كَفَرُوا وَجَاعِلِ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Allah Ey İsa! Seni öldürereceğim (uyku ölümü)¹⁶⁷, katıma yükselteceğim, kâfirlerden temizleyeceğim, dedi ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”¹⁶⁸

Mâverdi (ö. 450/1058) bu görüşleri dört maddede özetlemiştir.¹⁶⁹

1. Ölüm vefatı olmadan göğe yükseltilerek ruhun kabzedilmesi.
2. Göğe yükseltilmesi için uyku ölümüyle ruhun alınması.

¹⁶⁴ Yûsuf 12/101.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/132.

¹⁶⁶ Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 9/270; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/136; Muhammed el-Emin b. Abdullâh Hererî, *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fi ravâbi'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001), 14/127-129.

¹⁶⁷ Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/455-456.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/55.

¹⁶⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/397.

3. Ölüm vefatıyla¹⁷⁰ canın alınması.
4. Önce göğe yükseltip sonra canın alınması şeklinde vefat ettirilerek takdim ve tehir edilmesi.

Kur'ân'da uyku hâli vefânın türevlerinden yeteffâ (يَتَوَفَّى) sözcüğüyle ifade edilmiştir. Uyku hali ise canın alınması bağlamında tanımlanmakta olup gerçek ölüm ve uyku ölümü olmak üzere iki ölüm çeşidinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda her iki ölüm canın alınması olarak ifade edilmektedir. Uyku ölümü muvakkat; gerçek ölüm ise ebed müddettir. Âyetin metni ve meali şöyledir:

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, o canları öldükleri zaman alır; ölmeyenlerin (canını da) uyduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkoyar; diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar bekletir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.”¹⁷¹

Bazıları kendi mezhep perspektifinden değerlendirerek Hz. İsa'nın uykuda iken yükseltildiğini ifade etmiştir. Buradaki vefatın ölüm vefatı olmadığı, dünyadan ayrılışa tekabül ettiği, göğe yükselişin gerçek ölüm olmadığı, canlıların ölüşü gibi gerçek ölüşün İsa'nın nüzûlü sonrasında gerçekleşeceği belirtilmiştir. Diğerleri *إني مُتَوَفِّيكَ* (seni öldüreceğim) kelimesini ölüm, ruhun kabzedilmesi minvalinde yorumlamış ve ölüm vefatı olduğu benimsenmiştir.¹⁷² Bu lafzın manasının “Allah ölümüne hükmettiği canı alır...”¹⁷³ âyetini delil göstererek gerçek ölüm olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁴ Âyet, takdim ve tehir edilerek yorumlanmıştır. Buna göre önce Hz. İsa semaya yükseltilmiş, semadan indikten sonra ölecektir.¹⁷⁵

Kur'ân'da vefâ kelimesinin türevlerinden teveffâ, yeteffâ, müteveffî gibi tefe“ul kalıbında gelen kelimeler ölüm ve uyku

¹⁷⁰ Bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/457.

¹⁷¹ ez-Zümer 39/42.

¹⁷² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/455-457; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/383.

¹⁷³ ez-Zümer 39/42.

¹⁷⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şâbî (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/420.

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/382.

anlamına şâmilidir. Ölüm bir taraftan dünya hayatını tamamlamak için kullanılırken diğer taraftan Allah'a olan söze sadakat gösterme, ahde vefâ gösterme anlamını ihtiva etmektedir. İnsan ölümle bedenini özü olan toprağa, ruhunu ise elest bezminde vermiş ol-

duğu ahde vefâ göstererek Allah'a teslim etmektedir. Bu bağlamda ölüm anlamında kullanılan vefâ kelimesi, hayatı tamamlamak, ahde vefâ göstermek anlamını da taşımaktadır.

SONUÇ

Vefâ kelimesi; ahlâkî, iktisâdî, ictimâî hayatı, tevhidi, adaleti inşa eden bir kavram olarak Kur'ân'da yer almıştır. Kur'ân vefâ kavramıyla tefeciliği, ölçüde/tartıda hileyi, ihaneti, yol kesmeyi ihtiva eden haydutluğu, zulmü, hırsızlığı, ribayı (faiz), aldatmayı, gasbı, rüşveti, asiliği, inatçılığı, bozgunculuğu bertaraf etmeyi; ölçüyü/tartıyı adaletle tastamam yerine getirmeyi hedeflemiştir.

Vefâ, Ahit ve akitle beraber zikredildiğinde Allah'a ve insanlara verilen söze sadakat göstermeyi, keyl ve vezn ile kullanıldığında tartıyı hileye yönelmeden kâmilin yerine getirmeyi, tastamam ölçüp tartmayı, nezir ile kullanıldığında adakların edasını ifade etmektedir. Tefe“ul (teveffâ) babında geldiğinde dünya hayatını tamamlamayı, emaneti sahibine tamamen teslim etmeyi içermektedir. Ayrıca insanın uyku hali ölümün bir çeşidi olarak telakkî edilmiştir.

Vefâ kelimesi bir taraftan elest bezminde verilen söze sadakatı hatırlatırken diğer taraftan yetimin malının korunmasında, ticarete, ahitleşmede, ilâhî emri ve nehiylere ittiba etmede adaletten ve hakkaniyetten ayrılmamayı ifade etmektedir. Hz. Muhammed'in risâletine ve Kur'ân'ın nüzûlüne ilişkin alınan ahde, vefâ göstermeyi de ihtiva etmektedir. Bunların tamamını ise en mükemmel ve eksiksiz bir şekilde tastamam yerine getirmeyi, hayır adına icra edilen her şeyi eksiksiz ifa etmeyi ve şer adına uzaklaşılan her şeyden tamamen kaçınmayı tavsiye etmektedir.

Kısaca vefâ ve türevleri etimolojik ve semantik perspektiften tamamlamayı, kemâle ermeyi, eksiksiz olmayı; yapılan her şeyi/işî tam, bütün, eksiksiz, tastamam, kâmilin yerine getirmeyi ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1404/1984.

Abdülhamîd, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1429/2008.

Altıkardeş, İsmet. “Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefânın Önemi ve Hz. Muhammed (sav) Örneği”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumyu (22-22 Nisan 2007), İslâmî İlimler Dergisi* (2007), 693-700.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1405/1905.

Cevherî, İsmâil b. Hammad. *es-Sihâh*. 7 Cilt. Kâhire: y.y. 1402/1982.

Cürçânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1403/1983.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hadislerle İslam Ansiklopedisi*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Diyanet İşleri Başkanlığı (Komisyon). *Peygamberimiz ve Vefâ Toplumu*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.

Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me'âcimi'l-lügati'l-'Arabîyye*. çev. Muhammed Selîm en-Nü'aymî-Cemâl el-Hayyât. 11 Cilt. Irak: Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979-2000.

Durmuş, Zülfikar. “Kur'ân'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2002), 77-95.

Durmuş, Zülfikar. “Hz. İbrahim'in Kur'ân'daki Sıfatlarının Ahlâkî Değerler Açısından İncelenmesi”. *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 183-206.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *Zehretü'ş-Şefâsîr*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.

Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-'Amâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Erdem, Hüsamettin. “Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlâk Değeri Olarak Vefâ”. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyum 19-21 Haziran 2014* (Erzurum: 2015), 1/331-347.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî,-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdulfettâh İsmâil eş-Şelebî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.

Gündüzöz, Güldane. “Yaratılışın Sırrı: Metafizik Değerlerin Fiziki Dünyaya Aktarılması”. *Peygamberimiz ve Vefâ Toplum*. Ankara: DİB Yayınları, 2021, 120-131.

Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. Bağdat: y.y. 1404/1984.

Hamîdî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubeydullâh. *Müsned*. thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru's-Sekâ, 1416/1996.

Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. tsh. Muhammed Ali Şahin. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1995.

Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdullâh. *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Neçât, 1421/2001.

Herevî, Ebû Ubeyde'l-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Dr. Abdulmü'îd Hân. 4 Cilt. Haydarâbâd: Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1384/1964.

İbn 'Abbas, Abdullah. *Tenvîru'l-mikbâs*. thk. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1404/1984.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavût-'Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'-'Îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1420/1999.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1990.

İsfahânî, Râgıb. *Müfredât*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1417/1996.

İsfahânî, Râgıb. *Tefsîru Râgıb*. thk. Hind binti Muhammed b. Zâhid Serdâr. 5 Cilt. b.y.: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'd-Da'veti ve Usûlü'd-Dîn, 1422/2001.

Kaya, Ramazan. *İslâm'ın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefâ*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Koşum, Adnan. “Hz. Peygamberin Ticârî Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri”. *H. Muhammed (sav) ve Mesajı, İslâmî İlimler Dergisi* (Ekim 2014), 604-609.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Cami' u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Burdûnî-İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.

Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Basellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Mecme'u'l-Lügati'l-'Arabiyye bi'l-Kâhire. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'd-Da'veti, ts.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Dr. Ahmed Asrar. 7 Cilt. İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed b. Abdüsselâm Ebû'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîse, 1410/1989.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmi' u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrût: el-Kelimü't-Tayyib, 1419/1998.

Öz, Ahmet. *Kur'ân'da Ahid ve Ahde Vefâ*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Râzî, Ebû Bekr Zeynüddîn Ebû Abdullah b. Muhammed. *Muhtâru's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1420/1999.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.

Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. b.y.: el-Hey'e-tü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990.

San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîru Abdurrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürü'l-mensûr fi tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.

Şa‘râvî, Muhammed Mütevellâ. *Havâtur*. 20 Cilt. b.y.: Metâbi‘ü Ahbârî'l-Yevm, 1417/1997.

Şâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfî*. thk. Dr. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmiriy-ye, 1427/2006.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Yahyâ b. Sellâm. *Tefsîru Yahyâ*. Dr. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şâbî. 5 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi'te'vil*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407/1987.

Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Dr. Mezîd Na'im-Dr. Şevkî Me'arrî. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1418/1998.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *Tefsîru'l-münîr*. 30 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418/1998.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *Tefsîru'l-vasît*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1422/2001.